Németh Lászlóról

Részletek a Vásárhelyen tartott emlékülés előadásainak anyagából

Mint arról lapunkban beszámoltunk, szerdán Németh László nevét vette fel a vásárhelyi városi könyvtár. Ebből az alkalomból emlékülést is rendeztek, amelyen öt előadás idézte Németh László életét, munkásságát, egyben azokat a kapcsolatokat, vonatkozásokat is, amelyek e nagy magyar írót életének és munkásságának bizonyos szakaszaiban Hódmezővásárhelyhez kötötték.

Az alábbiakban megpróbálunk némi ízelítőt adni az emlékülésen elhangzottakból — természetesen nem a teljesség igényével, mégis arra törekedve, hogy a más és más vonatkozásokat — olykor eltérő szempontokkal is — vizsgáló referátumok itt közölt részleteiből valamilyen összkép kerekedjék ki olvasóink előtt.

A teljesség igénye

Századunk reneszánsz embere — Kiss Lajos előadása ezt a címet viselte. Alábbiakban a témaközelítés bekezdéseiből adunk közre néhányat, amelyek pontosan jellemzik a minden szellemi gesztusban mindig a teljességre törő Németh Lászlót:

„A reneszánsz kor szült hozzá hasonló mohó tehetségű embereket. Olyanokat, akiknek képességeit a feladat nagysága fokozni tudta a megoldásig, sőt a tökéletes megvalósításig. Németh László a XX. század elején született. Specialisták kortársának, s addig soha nem tapasztalt világváltozások szemtanújának. A történelem író- és művészemberként tartja majd számon, ám abból a fajtából, amely több életképes tudóst is hordott magában. Ő azonban egyetlen tudósért — még a legigéretesebbért, az irodalomtörténészért — sem áldozta fel tehetségének gazdag lehetőségeit; a specializálódással nyomorgatott reneszánsz tájékozódású alkotót.

Elemző és szintetizáló elme volt. E két alkotói erényéről tudott, erősítette és működtette ezeket. Nem utolsó sorban azzal vált ki kortársai közül, hogy író-orvos-tanárként képes volt e jelenségeket elemeire bontani, analizálni s egységbe fogni, részeiből az élet dolgait szellemileg újra alkotni.

Ennek a kettős hajlamnak a század első évtizedei nem sok biztatást adtak. Az egyetemre bölcsészhallgatónak iratkozott be. Hiányérzete azonban rövidesen az orvosegyetemre hajtja át. Akkoriban a bölcsészet — XIX. századi kategóriáival és szemléletével — már nem lehetett alkalmas a nagy tehetségű fiatalember problémaigényét ellátni. Az eleven anyagot követelő analizáló kedvet s az egységbe rendező elmét, kritikai igényével s erkölcsi felelősségével a bölcsészeti tudományok felszítani és tartalmas munkába fogni nem tudták.

Ám a fiatal Németh László éleselméjűsége nemcsak abban mutatkozik meg, hogy felismeri a humán felkészültség elégtelenségét, s az irodalmat szélesebb műveltséggel világértőbbnek hiszi és vallja, az orvosegyetemhez pártolva önmaga megaikotásának egy tartalmasabb formáját fürkészi. A sablonelemzés és szintézis helyébe élő anyagot keres képességei működtetéséhez. Az orvostudomány ezt bőségesen megadta. A sablonok itt hamar lelepleződnek az élet és halál szorításában, s ugyanez a szorítás préseli ki a valódi problémákat is.

Németh László orvosnak ment, nem kizárólag a gyógyítás szándékával, hanem az új tudományát megalapozó többi tudományért is. Természettudományos hajlamainak engedve. Azt gondolta, hogy innét kell közelítenie a szellemtudományokhoz, hogy azokat is mintegy megalapozza, mondjuk így, ha furcsán hangzik is: tudományosan. Tehát úttörőként kereste a különböző tudományos diszciplínák közt a természetes, akkor még csak termékenyítőnek tekintett kapcsolatot.

Másik nagy gondolata és tájékozódása: hogy a művészet ösztönösségének századai a XX.-ig vonulnak, s itt valami más kezdődik. Az ember és a világ ma már nem lehet csak tapasztalati élmény, jóllehet, elsősorban mindigre az marad, ám az alkotónak mélyre kell nyúlnia, különböző létrétegekbe hatolni, a tudatba, s a tudat alá is. A tudományok már megtették ezt. A művészetnek nemcsak kötelessége a lépéstartás, felelőssége is.

Erről szól Marx Györgyhöz írt levelében is, némi melankóliával, mert úgy érezte egy vitában, hogy az ő kezdeményezése mintha elfelejtődött volna. Mert más dolog rá hivatkozni, s megint más gondolatait megértve továbbgondolni. Valóban, a természettudományos világkép és a művészet modernségének összefüggéséről ma, Németh László gondolatait elfelejtve, nem lehetne igényesen és felelősen szólni. De rosszul értve sem. Mert ő a természettudományok és a művészet nem valamiféle divatos s alkalmi együttműködését hirdette, önkényes vagy felületes elgondolás szerint. Az általános és tudományos fejlődés által szükségszerűvé váltat. Az igazán termékenyítőt."

Mozgalom és vidék

Bakos István előadásában sokoldalúan világította meg azt a szerepet, amit az író a hazai közéletben — beleértve ebbe közvetlenül az irodalmat éppúgy, mint tágabb értelemben a népi írók mozgalmát — évtizedeken át, meg-megújuló küzdelemmel vállalt-megvalósított.

„A hazai baloldali értelmiség indulásában, eszmei örökségének, programjának kialakításában, a tisztázódást segítő szellemi harcokban és mozgalmának kibontakozásában meghatározó szerepet vállalt egy huszonéves fiatal orvos, író, aki a Nyugat novellapályázatának győzteseként nem több — s nem kevesebb — akart lenni, mint ‚a magyar szellemi erők organizátora'."

Ez a harc rengeteg energiát követelt, ám ő bírta erővel. Bár az is tény, hogy sokszor nem sikerült elképzeléseit megvalósítani, kudarcok, meghasonlások is érték, „s eközben az állandó elkésettségből fakadó mohó türelmetlenség a programadó Németh Lászlót is gyakran sodorta tévutakra, illetve rekesztette magányosságba".

Ez azonban csupán a folyamat egyik oldala. Az előadó e küzdelemnek az életmű alakításában betöltött szerepéről is elemzően szólt akkor, amikor utalt rá: „Ilyen ‚magányos' korszakokban születtek aztán az önvizsgálat, az útkeresés nagy drámái, esszéi. A nagy megpróbáltatások és válságok késztették a műfajváltásban is tettenérhető folytonos megújulásra. Ennek a teremtő magatartásnak köszönhetjük a magyar kultúra egyedülálló remekét, a Németh László-i életművet, és talán legszebb erkölcsi példáját a minden megtörténtségből alkotást csiholó, a gondolkodás és a műfajok korlátait áttörő, meg nem alkuvó művésznek. Aki számára mindig a mű volt a fontos, aki a valódi kép felmutatásáért elevenen boncolta önmagát, közvetlen környezetét, s aki — Erdei Ferenc szavaival élve — a nagy emberi értékek szolgálatában, provokálón, gondolkoztatva haladt előre a nagy felismerések, felfedezések és tévedések emberi útján."

„Németh hallatlan energiával és roppant tudásvággyal látott neki a magyar sorsproblémák megfogalmazásához és nemzedéke feladatainak kitűzéséhez. Kik vagyunk mi, honnan s merre tartunk? A történelem menetét, a kor tendenciáit, az egyetemes és a hazai valóság igényeit, perspektíváit mennyire érzékeljük, s mennyire tudjuk alakítani? Hogyan s merre találunk kiutat nemzetünk, népünk számára történelmünk tragikus sorsfordulói után? Ezekre az alapkérdésekre keres választ a »Tanú«-ban és a »Válasz«-ban, amikor széttekint és felméri, feltárja előbb az évezredes irodalmi hagyományt itthon és Nyugat-Európában, egészen a közelmúltig, majd ezt követően a kortárs irodalommal ismerkedve, azt ismertetve teremt maga-alkotta értékrendet az új írói nemzedékek képviselői között, miközben arra is figyelmeztet, hogy mit érdemes határainkon túlról átvenni, hasznosítani."

(Hadd vesse itt az összeállító közbe: ma már kezd rendelkezésünkre állni az a távlat, amely segít bennünket a véleményalkotásban, hogy megállapíthassuk: az alapkérdésekre adott válaszok és a „maga-alkotta értékrend" a zseniális fölismerések mellett tévedéseket, olyan elemeket is tartalmazott, amelyeket, úgymond, nem igazolt vissza vagy megcáfolt az idő.)

Érdeklődésre tarthatnak számot Bakos Istvánnak a vidék szerepére vonatkozó megállapításai is. Németh László „műveihez, törekvéseihez a legtöbb inspirációt a magyar vidéktől kapta, aminek fejlődését, szellemi gócainak épülését maga is igyekezett mindenképp segíteni. Tudta, hogy az egész művelődésügyünket fenyegető provincializmus ellen a provinciákon kell fellépni, ott kell az egyetemességért harcot kezdeni. Így indult a Válasz Debrecenben, így a szocialista reformpedagógia valóra váltása Hódmezővásárhelyen, így játszódnak regényei, kerülnek ki hősei vidéki városokból és falvakból, így jár el szívesen Pápára, Pécsre, haza Mezőszilasra, Veszprémbe, Miskolcra és Kecskemétre, így szerez, őriz és bátorít barátokat és híveket szerte az országban. Építés közben azonban maga is épül, hiszen Vásárhely az életműben, önmagában felér a nyugati irodalommal, Gulyás Pál barátsága Móriczéval, de méricskélés nélkül is tudjuk, hogy mit jelentett számára Gaál Gábor egy-egy Korunk-beli kritikája, a jugoszláviai magyarok Kalangya című folyóiratának kérése, a kecskeméti nyomdász Tóth László, a zengővárkonyi Fülep Lajos, a pécsi Várkonyi Nándor, a soproni Csaba József, a hódmezővásárhelyi Szathmári Lajos hívása és biztatása."

Haza és egyetemesség

Bodnár György előadásában az egész életművet áttekintette, és elemzése során többek között foglalkozott a világirodalomhoz, az egyetemességhez fűződő viszony összetett problémakörével is.

„Németh László számára az egyetemesség — más szóval: a világirodalom — nem valami absztrakció a nemzeti irodalmak fölött, hanem az irodalom konkrétumainak az az összege, amelyet mondanivalója és kifejezési formája az egyetemes szférába képes emelni. Más szóval: a nemzeti irodalom és a világirodalom nem külön szféra, hanem olyan egység, amelyben az egyik fogalom közelebb áll az irodalom tényeihez, míg a másik a konkrétumokban rejlő egyetemesség lehetőségét jelzi. Innen nézve persze a világirodalom mégiscsak absztrakció, de más mértékben az a nemzeti irodalom is, amelytől korszakok, irányzatok, életművek és pályaszakaszok vezetnek vissza az irodalom tényeihez, a művekhez.

A jó mű — Németh László életműve is — a társadalmi és nemzeti konkrétumokból, sajátosságokból nő ki, s objektivációs szintjétől, illetve a befogadótól függ virtuális világirodalmiságának megnyilatkozása. Az egyre nagyobb sugarú és felgyorsult kommunikáció, földünk különböző integrációs törekvései egész századunkban egyre sürgetőbbé tették a korábbi világirodalmi koncepciók felülvizsgálatát. Ez a felülvizsgálat különösen nélkülözhetetlen volt az olyan szakirodalmakban, amelyek együtt éltek a nagy európai irodalmakkal, de egyoldalú kapcsolataik miatt nagyrészt virtuális világirodalmi értékeket teremtettek.

Németh László egyetemességének gondolata természetesen először a Pirandello, a Gide, a Huxley, a Joyce-tanulmányokat idézi fel előttünk, azután a »Tolsztoj inasá«-t és a nagy szláv regények vagy a García Lorca-művek fordítását. S ez is elég ok lenne rá, hogy életművét a világirodalom mértékével mérjük. Mert sose volt ugyan a külföldi irodalmak specialistája, de gondolatmenete a nemzeti kiindulóponttól mindig elérkezett az integrálás igényéig, s így magában hordozta az alkotás mozzanatát.

Németh László szobra, Tóth Valéria alkotása

S igaz, a megélhetés kényszere alatt lett átmenetileg fordítóvá, de a »fordítás gályapadját« is képes volt teremtő laboratóriummá tenni.

Mégis: fontosabb az egész életmű kapcsolata azzal a közeggel, amelyet az egyetemesség fogalmával jelölünk. Az Iszony és más Németh-művek nemzetközi sikere is csak külső jele e kapcsolatnak. Az író a magyar irodalom elszigeteltségével korábban kezdte el küzdelmét, s nem is a nemzetközi befogadóra tekintett. A hazai problémák logikája vezette el az egyetemeshez. Sohasem tudott és akart kitörni a hazai gondok közül, de összefoglaló műveiben mindig kereste a magyar élet ama rétegeit, ahol a változó helyi jelenségek és az egyetemes emberi lét problémái összefüggésben ábrázolhatók."

A regényíróról

Grezsa Ferenc előadásában a regényíró Németh László arcképét egyik híres regénye, az Iszony elemzésével rajzolta meg — közben sort kerítve arra is, hogy néhány megjegyzéssel érintse a regényíró Németh László általános jellegzetességeit. Most ezekből a megállapításokból idézünk:

„A Németh László-i regényről műfaji általánosságban beszélni — nehéz. Minden műve szinte önálló műfaj. Az egyik: elbeszélésből fejlesztett monódia (Bűn), a másik: társadalmi körképpé táguló tudatregény (Utolsó kísérlet). Van, amelyikben kész hősre méretik sorsa (Gyász), s van, amelyiknek maga a fejlődési folyamat a tárgya (Emberi színjáték). A harmincas években készült regényekben elevenebb a görög mitológia, a későbbiekben viszont a modern természettudományos emberlátás. Művenként változik a legenda és dráma (az életgyőzelem és az elakadás aránya is: az Égető Eszter a legendához, az Iszony a drámához áll közelebb.) Proteuszi a főszereplők világarca: a szent, a hős és a szörnyeteg tipológiai változatosságával. Tovább gazdagítaná a képet, ha a körülmények sivársága okán az íróban rekedt regényterveket is vizsgálnánk: a Drága jó nyolcadik önéletrajzi, a Mélységek történelmi s az Aranykor esszéregényként vetél el.

Amit a Németh László-i regényműfajról általánosítottan mégis elmondhatunk, inkább az írói ábrázolás természetrajzára, mint a műfaj törvényszerűségeire vonatkozik. A valóság fogalmába az író a van mellett a lehetőt és a gondolhatót is beleérti; ontológiai szemléletében nemcsak a valóság határozza meg a lehetőséget, hanem a lehetőség is a valóságot. Tudat és világ számára egy dolog színe és fonákja; az ember a természet leánya. Líra és tárgyilagosság Németh László realizmuselméletében csak megközelítési szempont; valójában az író önmagára irányított figyelme egyszersmind szociális látás is; a főhős képviselte üdvösségügyben egyén és közösség érdeke fonódik egybe.

A személyes líra antianyagként termeli ki a gondolkodói tárgyilagosságot, a valóságteremtő képzelet szinte emlékezetszerűen működik. Az író rendszerint egyetlen hős tudatába ‚varrja be' olvasóit, de e tudatnak kollektív érvénye van. A regényhősökben a korszerű nemzeti tudat testesül meg, a valóságérzéknek és az eszmény tisztaságának feszültségteremtő ütköztetésével.

Németh László regényeit nem annyira a műfaj, mint a gondolati vezérlésű életmű törvényei határozzák meg. „Az én egész munkásságom egy mű, s az egyes munkák annak csak fejezetei, műfajaim csak egy egyetemes kifejezőkészség különféle irányú megnyilatkozásai s nem műfajok, hanem az egész mű felől kell megközelíteni őket' — vallja, s mindenképpen egyet kell értenünk vele."

Pedagógiai öröksége

— ezzel a témakörrel foglalkozott előadásában Földesi Ferenc.

„A felszabadulást követő első három évet, amely alatt Németh László Vásárhelyen pedagógiai kísérleteit folytatta, a legfontosabb nevelési tárgyú tanulmányait írta, mélyen szimbolikusnak, egyben törvényszerű pályaszakasznak, nem pedig életrajzi véletlennek, tehát nem az egyéni körülmények mostoha fordulatának látjuk.

A meghatározó okok láncolatából hármat emelünk ki ehelyütt: 1. A pedagógia előtérbe kerülését Németh a kor és a jövendő fontos szükségletének látta. 2. Úgy hitte, ez lehet az a szellemi terület, ahol az új társadalmi rend építésébe, a saját természetével is összhangban, gondolkodói szuverenitását megőrizve hasznos munkásként bekapcsolódhat. 3. S legbelül ott munkált benne az alkotó óvófélő ösztöne, hogy életművét, igaznak hitt gondolatait védje.

A kísérletező óraadó vásárhelyi éveinek leglényegesebb, pedagógiai-történeti fontosságú eredménye a Németh László-i nevelési és oktatási elvek végleges formájának kikristályosodása.

A tervezett négy könyv, a közös műveltség tanított és tanítható törzsanyagát tartalmazó ‚kompendium' ugyan nem készült el, de összeállt az iskola-, a tanóra-modell, megformálódtak a legfontosabb didaktikai elvek, kialakult a műveltség- és nevelés-eszmény, s a ‚jó tanár' ideáltípusa.

Pedagógiai koncepciójában nincs semmiféle túlzó avantgardizmus, hagyománytipró áradikalizmus. Nem akarja mindenestől lerombolni, szétdúlni a szervezett nevelés tradicionális kereteit. Iskola, osztály, tanítási óra, pedagógus-szerep nem létükben és lényegükben kérdőjeleztetnek meg, mint a nevelés annyi neves és heves újítójánál.

Németh László alapvető pedagógushite, hogy az iskolát, a tantermet olyan hellyé lehet tenni, amely a maga lelkeket vonzó, meggyőződéses atmoszférájával köti egybe a benne levőket. Nem ‚bilincses iskola', nem idomító kaloda, hanem a ‚fejlődés oltalmára' épült szép életszegmentum, mely a kívüle levő életnek nem sanya ellentéte, inkább emelkedettebb változata.

A tudás, amit szerinte az iskolának adni kell: a képesség, a tájékozottság, az áttekintés. Műveltségeszménye — e szokványosnál jobb jelzőt nem találunk — modern és időszerű."

Az előadó ezt követően részletesen szólt az író olyan pedagógiai újításairól, amelyek megvalósítását napjaink nevelésügye is sürgetőleg napirendre tűzte — tantárgyösszevonások stb. —, körvonalazta a nagy gondolkodó által megalkotott nevelőideál lényegét, majd e szavakkal zárta előadását: „Németh László pedagógiai gondolatainak igazságát nem érvényteleníténé, ha ő maga nem is lett volna az általa megfogalmazott értelemben véve jó tanár. Tulajdonképpeni tárgyunkhoz nem is tartozik hozzá, hogy az volt-e vagy sem. De éppen itt, a vásárhelyi tanácsháza dísztermében, ahol a nagy író-pedagógus három és fél évtizeddel ezelőtt Móricz Zsigmond mellé az ‚óriási önémet székbe' kiült, hogy tanító szavával először szóljon az itteni diákokhoz, tán el lehet azt is mondanunk, az volt: jó tanár.

Pedagógiai örökségét megőrizni, gondozni és felhasználni már nemcsak a mi dolgunk, hanem az egész magyar pedagógiáé".